

WALDEMAR KOZYRA
(UNIwersytet Marii Curie-Skłodowskiej)*

Kwestie wojskowe w polityce administracyjnej resortu spraw wewnętrznych Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1918–1926

Streszczenie. Resort spraw wewnętrznych był jedną z największych i najbardziej złożonych struktur administracyjnych II Rzeczypospolitej. Natomiast jego najważniejszym działem była administracja ogólna. Dlatego też, wykonywanie zadań administracji spraw wewnętrznych w zakresie spraw wojskowych zaprezentowane zostało poprzez działalność jej najważniejszego działu czyli administracji ogólnej, którą tworzyli wojewodowie i starostowie. Wykonywanie tych zadań odbywało się w kontekście obowiązującej w resorcie, w danym okresie historycznym, polityki administracyjnej. Do najważniejszych obszarów pracy resortu w kwestiach wojskowych należały, w pierwszej kolejności, zagadnienia poboru rekrutów do wojska, a w latach 1918–1920 zwalczanie propagandy antypoborowej prowadzonej przez ugrupowania wywrotowe (KPRP/KPP). Po zakończeniu wojny polsko-bolszewickiej w 1920 r. jego organy pracowały na rzecz zabezpieczenia podstaw bytowych tysiącom zdemobilizowanych żołnierzy. Wiele uwagi poświęcały problemom mobilizacji i jej osłonie oraz sprawom przysposobienia wojskowego. Działały też na polu tzw. biernej obrony przeciwlotniczej i przeciwgazowej, angażując w nią organizacje i stowarzyszenia społeczne. Wyplacały zasiłki dla rodzin poborowych oraz sierotom i wdowom po żołnierzach, którzy zginęli podczas I wojny światowej i wojny polsko-bolszewickiej. Resort spraw wewnętrznych, realizując przynależne mu zadania w kwestiach wojskowych, ściśle współpracował ze strukturami resortu spraw wojskowych, w szczególności z Ministerstwem Spraw Wojskowych, Sztabem Generalnym, dowództwami okręgów generalnych/dowództwami okręgów korpusów, dowódcami jednostek wojskowych (dywizji, pułków), powiatowymi komendami uzupełnień.

Słowa kluczowe: kwestie wojskowe, resort spraw wewnętrznych, administracja ogólna, minister spraw wewnętrznych, wojewoda, starosta, samorząd terytorialny.

Resort spraw wewnętrznych (administracja spraw wewnętrznych) był jedną z największych i najbardziej złożonych struktur administracyjnych II Rzeczypospolitej. Na jego czele stał jednoosobowy organ administracji centralnej – minister spraw wewnętrznych z podległym mu aparatem pomoc-

* Wydział Humanistyczny, Instytut Historii, Zakład Historii Społecznej XX wieku, e-mail: w.kozyra@wp.pl.

niczym (urzędem organu), to jest Ministerstwem Spraw Wewnętrznych. Budżet resortu przez niemal cały okres międzywojenny był trzecim budżetem w państwie, po budżecie resortu spraw wojskowych i oświecenia publicznego. Jego najważniejszym działem była administracja ogólna, określana też jako administracja polityczna czy zespolona, którą tworzyli wojewodowie z urzędami wojewódzkimi i starostowie z urzędami starościńskimi (powiatowymi). Minister spraw wewnętrznych, za pośrednictwem administracji ogólnej, nadzorował organizację i funkcjonowanie wszystkich szczebli samorządu terytorialnego. W konsekwencji, administracja ogólna była nie tylko najważniejszą strukturą resortu spraw wewnętrznych, ale w istocie kością całej administracji publicznej w państwie. Dlatego też przedmiotem niniejszego opracowania będą sprawy wojskowe, realizowane – w ramach resortu spraw wewnętrznych – przez organy administracji zespolonej, to jest wojewodów i starostów oraz wykonujących tzw. zadania zlecone – organy samorządu terytorialnego (przede wszystkim szczebla gminnego). Należy zaznaczyć, że w skład resortu spraw wewnętrznych, oprócz działu administracji ogólnej, wchodziły jeszcze różnego rodzaju samodzielne struktury (służby) podległe bezpośrednio urzędowi ministra spraw wewnętrznych. Do najważniejszych z nich zaliczamy: Policję Państwową na czele z Komendą Główną, służbę statystyczną na czele z Głównym Urzędem Statystycznym, formacje ochrony granic: Bataliony Celne MSW, Straż Graniczną MSW, Korpus Ochrony Pogranicza, Straż Graniczną. Następnie, Zarząd Terenów Przyfrontowych i Etapowych, Nadzwyczajnego Komisarza do Walki z Drożyzną, Naczelnego Komisarza do Walki z Epidemiami, Urząd Spraw Mniejszości na Śląsku, Tymczasowy Wydział Samorządowy we Lwowie, Wojewódzkie sądy administracyjne w Poznaniu i Toruniu, Państwowy Zakład Higieny, Państwowe Zakłady Badania Żywności i Przedmiotów Użytku, Państwowe Zakłady Przemysłowo-Zbożowe, Państwowe Zakłady Wodociągowe na Górnym Śląsku oraz Przedsiębiorstwo Państwowe „Gazeta Administracji i Policji Państwowej”¹.

Formy i sposoby realizacji kwestii wojskowych w resorcie spraw wewnętrznych zależne były przede wszystkim od aktualnie realizowanej przez jego kierownictwo polityki administracyjnej. Przez politykę tę rozumiemy: programową, odwołującą się do racjonalnych założeń działalność organów administracji publicznej, realizowaną w prawnie dozwolonych formach i sposobach działania. Na politykę tę zasadniczy wpływ wywierał czynnik pozaprawny, jakim było ogólnie rozumiane życie polityczne kraju. Poszczególne fazy tej polityki odpowiadają okresom dziejowym charakterystycznym dla historii politycznej danego kraju. Fazy te występują w istocie niezależnie od tego, czy obowiązywało dotychczasowe ustawodawstwo, czy też ulegało ono sukcesywnym zmianom i przekształceniom. Należy więc skonstatować, że polityka administracyjna ministrów spraw wewnętrznych

¹ W. Kozyra, *Polityka administracyjna ministrów spraw wewnętrznych Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1918–1939*, Lublin 2009, s. 100 i n.

w sposób podstawowy i zasadniczy uwarunkowana była procesami politycznymi zachodzącymi w Polsce okresu dwudziestolecia międzywojennego².

W latach 1918–1926 resort spraw wewnętrznych realizował określoną koncepcję polityki administracyjnej, która miała zasadniczy wpływ na jego działania w kwestiach wojskowych. Polityka ta zakładała, że kompetencje urzędu ministra spraw wewnętrznych powinny być realizowane jedynie pod kątem spraw bezpieczeństwa wewnętrznego i porządku publicznego w państwie. W konsekwencji, zagadnienia społeczno-polityczne kraju i sprawy *sensu stricto* administracyjne (bezpieczeństwa i porządku publicznego, zdrowia publicznego, samorządu terytorialnego, wojskowe, aprowizacji kraju, organizacji i funkcjonowania urzędów, inspekcji ministerialnej) analizowano przez pryzmat ich bezpośredniego wpływu na stan zagrożenia bezpieczeństwa i porządku publicznego³.

W ramach tej polityki i na jej podstawie poszczególne organy resortu spraw wewnętrznych, w szczególności minister spraw wewnętrznych, wojewodowie, starostowie, a pod ich nadzorem instytucje samorządu terytorialnego, wykonywali swoje zadania w zakresie spraw wojskowych. Działalność tę realizowali ściśle współpracując ze strukturami resortu spraw wojskowych. Na szczeblu centralnym współdziałali z ministrem spraw wojskowych i Sztabem Generalnym Wojska Polskiego, a w terenie z dowództwami okręgów generalnych (DOG), a następnie dowództwami okręgów korpusów (DOK), powiatowymi komendami uzupełnień (PKU) i komendami garnizonowymi, które dzieliły się jeszcze na komendy placu i oficerów placu⁴.

W pierwszych miesiącach niepodległości, kierownictwo administracji spraw wewnętrznych koncentrowało się na sprawnym przygotowaniu i przeprowadzeniu poboru rekrutów do dopiero co tworzącej się polskiej armii. Dnia 7 marca 1919 r. Sejm Ustawodawczy uchwalił ustawę o powszechnym obowiązku służby wojskowej, powołującą pod broń sześć roczników (1896–1901)⁵. W związku z tym, administracja powiatowa i organy samorządu gminnego otrzymały obowiązek sporządzenia list poborowych, a organy policyjne czuwania nad spokojem i bezpieczeństwem publicznym. Realizacja tych zadań była bardzo utrudniona przez kampanię antypoborową prowadzoną przez komunistów polskich (Komunistyczna Partia Robotnicza Polski, od 1925 r. Komunistyczna Partia Polski). Już 22 lutego 1919 r. Ministerstwo Spraw Wojskowych (MSWojsk.) informowało

² *Ibidem*, s. 24.

³ W. Kozyra, *Polityka administracyjna ministrów spraw wewnętrznych wobec społeczności żydowskiej w Polsce w latach 1918–1926*, [w:] *Żydzi i judaizm we współczesnych badaniach polskich*, t. V, red. K. Pilarczyk, suplement nr 4 do „*Studia Judaica*”, Kraków 2010, s. 248–249.

⁴ W. Jarno, *Okręg Generalny Wojska Polskiego nr III Kielce w latach 1918–1921*, Łódź 2003, s. 31 i n.; E. Kozłowski, M. Wrzosek, *Historia oręża polskiego 1795–1939*, Warszawa 1984, s. 560.

⁵ *Dziennik Praw Państwa Polskiego* 1919, nr 22, poz. 234; T. Böhm, *Z dziejów naczelnych władz wojskowych II Rzeczypospolitej. Organizacja i kompetencje Ministerstwa Spraw Wojskowych w latach 1918–1939*, Warszawa 1994, s. 27.

w tonie alarmistycznym ministra spraw wewnętrznych o sytuacji, jaka zapanowała na Lubelszczyźnie. Pisano, iż w niektórych wsiach wójtowie i sołtysi, obchodząc domy w celu sporządzenia list poborowych, spotykali się często z biernym, a niekiedy czynnym oporem. Mieszkańcy niektórych gmin (np. Piotrowice) nie podawali swoich danych osobistych, zaś czeladź dworska w kilku folwarkach nie wpuściła komisji wójtowskich w ich obręb. Agitatorzy prowadzili wszędzie gwałtowną kampanię przeciw poborowi, urządzając manifestacje i wiece, na których zupełnie otwarcie nawoływali do oporu przeciw zarządzeniom władz. Zwracano się do bezrolnych, by szli do wojska wtedy, gdy otrzymają ziemię. W powiecie lubelskim istniała rekrutowana głównie ze służby dworskiej „rezerwa Milicji Ludowej”, która według władz policyjnych liczyła „500 karabinów”. Uważano, że lada dzień wystąpi ona czynnie przeciwko poborowi. W powiecie tym istniała również Policja Komunalna, ale nie miała prawa zajmować się sprawami natury politycznej, a tylko kryminalnymi. Stwierdzano dalej, że publiczne nawoływania przeciw poborowi do wojska były zupełnie bezkarne, gdyż nikt się im nie przeciwstawiał. Wojsko domagało się od władz administracyjnych, by bezwzględnie i energicznie przeciwdziałały tej agitacji. Podobna sytuacja była w powiecie plockim, gostyńskim, opatowskim, iłżeckim. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych odpowiedziało na apel armii, wydając w tej sprawie szereg okólników i zarządzeń. Okólnik Ministerstwa Spraw Wewnętrznych z 15 marca 1919 r. nadawał Policji Komunalnej prawo zwalczania agitacji antyrekrutacyjnej. W rezultacie, przy wydatnej pomocy administracji starościńskiej i Policji Komunalnej, odpowiedni kontyngent poborowych został wcielony do wojska⁶. Należy dodać, że w połowie 1919 r. minister spraw wewnętrznych Stanisław Wojciechowski przeprowadził operację przeorganizowania oddziałów Milicji Ludowej w bataliony wojskowe i wysłał je na front⁷.

W Ministerstwie Spraw Wewnętrznych 19 lipca 1919 r. w Sekcji VI powołano Wydział dla Spraw Wojskowych. Poczęto też tworzyć referaty wojskowe w urzędach wojewódzkich i starościńskich. Powstający w ramach resortu spraw wewnętrznych pion wojskowy, wiosną i latem 1920 r. koncentrował się w dalszym ciągu na sprawach poboru wojskowego, a zwłaszcza na zwalczaniu agitacji antypoborowej prowadzonej przez KPRP. Dnia 20 lutego 1920 r. weszła w życie ustawa „W przedmiocie kar za pogwałcenie przepisów dotyczących powszechnego obowiązku służby wojskowej”, dająca administracji szerokie możliwości karaniania uchylających się od poboru wojskowego. Starosta lubelski w sprawozdaniu z marca 1920 r. pisał: „Pobór do wojska w powiecie odbywał się przy względnie

⁶ Archiwum Akt Nowych w Warszawie [dalej: AAN], Prezydium Rady Ministrów [dalej: PRM], Rektyfikaty, nr 22, t. LXXXVIII, k. 2, 22, 38, 44; Archiwum Państwowe w Kielcach [dalej: APKiel], Komisarz Ludowy Kielecki [dalej: KLIK], sygn. 41, k. 25; L. Wyszczelski, *Wojsko Polskie w latach 1918–1921*, Warszawa 2006, s. 199–200.

⁷ Wystąpienie ministra S. Wojciechowskiego w sprawie Milicji Ludowej, Biblioteka Sejmowa, Sejm Ustawodawczy, posiedzenie 52, 17 VI 1919, k. 60; APKiel, KLIK, sygn. 60, k. 12.

niewielkiej ilości uchylających się przeważnie Żydów, większość z nich została wyłapana i doprowadzona do PKU⁸.

Po zakończeniu wojny polsko-bolszewickiej ministrowie spraw wewnętrznych koncentrowali się na administracyjnej stronie demobilizacji, głównie poprzez zapewnienie odchodzącym z wojska podstawowych warunków bytowych (przydział odzieży i zasiłków pieniężnych). Realizowano również ustawę z 27 maja 1919 r. o tymczasowym zaopatrzeniu wdów i sierot po wojskowych polskich, która obejmowała poległych w czasie I wojny światowej i w wojnie polsko-bolszewickiej⁹. Dla organów administracji zespolonej problemem były osoby w wieku poborowym powracające do Polski z Rosji Sowieckiej. W dniu 16 listopada 1921 r. ukazało się pismo okólne, w którym stwierdzono, że z uwagi na to, iż większość powracających to „element niepewny, poniekąd wrogi państwu polskiemu”, przed wciągnięciem na listy poborowych należało poddać ich ścisłej obserwacji. Dopiero, gdy wyniki okazałyby się „negatywne”, powinno się wobec nich zastosować przepisy o powszechnym obowiązku służby wojskowej. W czerwcu 1923 r. – na wniosek wojewody lubelskiego – minister spraw wewnętrznych zalecił, by we wszystkich starostwach powstały skorowidze osób uchylających się od służby wojskowej¹⁰.

W styczniu każdego roku, dowództwa okręgów korpusów przesyłały pisma do urzędów wojewódzkich w sprawie rozpoczęcia nowego poboru do wojska. Tak więc, DOK VI Lwów dnia 18 stycznia 1924 r. przesłał pismo do wojewody tarnopolskiego, w którym informował, że rozpoczęły się przygotowania do poboru rocznika 1903. Starosta miał obowiązek sporządzić w dwóch egzemplarzach listę poborowych zwaną „listą A”, a następnie do 1 lutego przesłać ją do Powiatowej Komendy Uzupełnień. Na jej podstawie sporządzano „listę B” – imienną (księga oprawiona w skórę). Następnie, urzędy gminne informowały zainteresowanych o powołaniu ich przed komisje poborowe – zgodnie z listą B. Wypełnienie jej rubryk powinno być dokładne, czytelne i wyraźne. W dniu 1 kwietnia, PKU przedkładały sprawozdania DOK VI z wykonanych dotąd czynności. Minister spraw wewnętrznych w piśmie z 4 kwietnia 1924 r. do wojewody tarnopolskiego

⁸ Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej 1920, nr 20, poz. 104; Sprawozdanie starosty lubelskiego z 31 III 1920, Archiwum Państwowe w Lublinie, Urząd Wojewódzki Lubelski, Wydział Społeczno-Polityczny, sygn. 1861.

⁹ Derżawnyj Archiw Ternopiłskoj Obłasti [dalej: DATO], Urząd Wojewódzki w Tarnopolu [dalej: UWTar], Wydział Administracyjny – Oddział Wojskowy [dalej: WA – OW], fond (f.) 231, opis (op.) 6, sprawa (sp.) 4, arkusz (ark.) 4–4a; Ustawa z 27 V 1919 r. o tymczasowym zaopatrzeniu wdów i sierot po wojskowych Wojska Polskiego, AAN, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych [dalej: MSW], Wydział Administracji Samorządowej, sygn. 1349, k. 10 i n.

¹⁰ Pismo MSW z 16 XI 1921 r., AAN, MSW, Dopyływy z b. Centralnego Archiwum Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i b. Centralnego Archiwum Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej [dalej: Dop.], sygn. 1082, k. 3; Skorowidze osób uchylających się od służby wojskowej, VI 1923, AAN, MSW, Gabinet Ministra Wydział Organizacyjno-Prawny [dalej: GMWO-P], sygn. 707, k. 6.

nakazywał, by podległa mu administracja nawiązała „jak najściślejszy kontakt z władzami wojskowymi” w celu sprawnego przeprowadzenia poboru. Władze administracyjne miały zabezpieczyć lokale dla komisji poborowych oraz kwatery dla zamiejscowych członków komisji. Wyznaczyć do komisji przedstawicieli władz administracyjnych, lekarzy cywilnych i przedstawicieli ludności. Ustalić sposób rozesłania i rozplakatowania obwieszczeń o poborze. Zapewnić spokój, bezpieczeństwo i porządek podczas odbywania się przeglądu poborowych. Starostowie przesyłali do Urzędu Wojewódzkiego Tarnopolskiego sprawozdania z przebiegu rekrutacji, która trwała od 30 kwietnia do 30 maja 1924 r. W sprawozdaniu z działalności starostwa kowelskiego za III kwartał 1924 r. informowano, że sprawdzono listy poborowych wzoru A i B, w których było wiele błędów i nieprawidłowości. Założono też ewidencję uchylających się od powszechnego obowiązku służby wojskowej i zreorganizowano sposób ich ścigania. Starostwo przeprowadziło przegląd zwierząt pociągowych, których w powiecie było w tzw. wieku poborowym ogółem 26 927 sztuk¹¹.

Urzędy powiatowe organizowały okresowe zebrania rezerwistów, według odpowiedniej instrukcji opracowanej przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych. O zwołaniu takiego zebrania informowano w publicznych obwieszczeniach oraz wzywano na nie imiennie rezerwistów określonych roczników. W dniu 22 marca 1923 r. weszła w życie ustawa o zasiłkach wojskowych dla rodzin poborowych. Ich realizację powierzono administracji ogólnej I instancji. Minister spraw wewnętrznych w kwietniu 1923 r. nakazał wojewodom wydać odpowiednie zarządzenia, które zabezpieczałyby prawidłową i szybką wypłatę należnych sum zasiłków. Starosta zbaraski pisał do wojewody tarnopolskiego, że przesłał do urzędów gminnych okólnik w sprawie zasiłków wojskowych z pouczeniem jak należy je wypłacać¹².

W maju 1924 r. weszła w życie nowa ustawa o powszechnym obowiązku wojskowym, ustalająca, że dotychczasowe czynności przygotowawcze do poboru i jego przeprowadzenia przechodziły z kompetencji władz wojskowych do uprawnień ministra spraw wewnętrznych i władz administracji politycznej. Miało się to przyczynić do odciążenia wojskowych władz poborowych od prac czysto administracyjnych i pozwolić im skupić się na racjonalnym rozdziale rekrutów do poszczególnych jednostek¹³. Odtąd kierownictwo resortu spraw wewnętrznych

¹¹ Pismo starosty złoczowskiego do UW Tar, 4 I 1924, DATO, UW Tar, WA – OW, f. 231, op. 6, sp. 34, k. 8 i 15; Pismo DOK VI z 18 I 1924 do wojewody tarnopolskiego, AAN, MSW, GMWO-P, sygn. 707, k. 6; Raport starostwa kowelskiego za III kwartał 1924 r., Derżawnyj Archiw Wołyńskiej Oblaści, Urząd Wojewódzki Wołyński, Wydział Społeczno-Polityczny, f. 46, op. 9, sp. 142, k. 2.

¹² Pismo MSW z 22 IV 1923 r., DATO, UW Tar, WA – OW, f. 231, op. 6, sp. 13, k. 43; Pismo MSW z 22 II 1923 r.; DATO, UW Tar, WA – OW, f. 231, op. 6, sp. 13, k. 1; Pismo MSW do UW Tar, 4 IV 1924, *ibidem*, k. 46.

¹³ T. Böh m, *op. cit.*, s. 111; M. Ciep i e l e w i c z, *Organizacja i kompetencje naczelných i terytorialnych władz Wojska Polskiego w latach 1921–1926*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 1993, t. XXXV, s. 39–44.

nadzorowało formy i sposoby przeprowadzenia poboru i ustalało wytyczne dla komisji poborowych, oczywiście po konsultacji z Ministerstwem Spraw Wojskowych. Dlatego też, minister spraw wewnętrznych w piśmie z 30 kwietnia 1925 r. przedstawił wojewodom i starostom nowe zasady kwalifikowania poborowych do kategorii A, podczas poboru rocznika z 1904 r. Ze względu na to, że brak było w armii „elementu inteligentnego i półinteligentnego” zalecał „odroczenia” w tej kategorii poborowych do zupełnego minimum, a w szczególności tych z nich, którzy nie kontynuowali rozpoczętych studiów wyższych, mieli ukończone 4 klasy szkoły średniej lub szkołę powszechną. Do kategorii A nie należało kwalifikować osób słabych fizycznie i z wadami postawy. Ponieważ każdy rocznik dostarczał znaczną ilość poborowych przewyższającą ramy ustalonego „kontyngensu”, zalecano dokładny wybór rekrutów, tak pod względem fizycznym, jak i umysłowym. „Poborowy – pisano – który ma być zakwalifikowany do kategorii A musi odpowiadać pod każdym względem przepisanyemu warunkom zdrowotnym i stanowić powinien bezwzględnie element rzeczywiście pierwszej jakości”¹⁴. Natomiast 23 marca 1923 r. szefostwo resortu spraw wewnętrznych przesłało wojewodom pismo w sprawie postępowania z dezertarami z armii sowieckiej i litewskiej, których w owym czasie było dość dużo. Uciekiniera takiego należało natychmiast zatrzymać „a ustalenie jego osobistości, powodów i celów przybycia do Polski, czasu przybycia i zachowania się do chwili zatrzymania go winno stać się przedmiotem wszechstronnego wyczerpującego dochodzenia, które zdecyduje o dalszym postępowaniu z zatrzymanym”¹⁵.

Minister spraw wewnętrznych nadzorował prace związane z przygotowaniem do wojny, a zwłaszcza dotyczące mobilizacji i osłony (zabezpieczenie dalszej mobilizacji w warunkach wojny). W 1925 r. organy administracji ogólnej I i II instancji otrzymały dla referatów mobilizacyjnych nową „Instrukcję o rejestracji i wycofaniu władz, urzędów i instytucji z zagrożonych działaniami wojennymi obszarów państwa”. Stwierdzano w niej, że całokształt prac przygotowawczych do obrony państwa wymagał opracowania już w czasie pokoju dokładnego planu ewakuacyjnego obszarów zagrożonych działaniami wojennymi w szczególności władz, urzędów, instytucji państwowych oraz funkcjonariuszy państwowych i ich rodzin. Instrukcja składała się z dwóch części. Pierwsza z nich, dotyczyła zagadnień ogólnych, takich jak: pojęcie wycofania i jego rodzaje, strefy i fazy ewakuacji, zarządzenia o wycofaniu, rejestracja mienia, wojewódzki ogólny plan wycofania. Część druga zawierała wykaz urzędów i władz centralnych, przeznaczonych do ewakuacji. Sprawy mobilizacyjne poruszone zostały również na zjeździe wojewodów w styczniu 1925 r. Przedstawiciel Sztabu

¹⁴ Pismo MSW z 30 IV 1925 r., AAN, MSW, Dop., sygn. 979. Podobne: Pismo MSW z 11 X 1925 r., DATO, UW Tar., WA – OW, f. 231, op. 6, sp. 362, k. 1; Pismo MSW z 19 I 1926, Archiwum Państwowe w Katowicach [dalej: APKat], Urząd Wojewódzki Śląski [dalej: UWS], Wydział Wojskowy [dalej: WW], sygn. 1, k. 5.

¹⁵ Okólnik MSW nr 8 z 31 V 1923 r., AAN, MSW, Dop., sygn. 977, k. 8.

Generalnego, mjr Artur Maruszewski, przedstawił obszerny referat na temat przygotowań armii do mobilizacji powszechnej oraz roli w niej struktur administracji publicznej¹⁶.

W resorcie spraw wewnętrznych rozpoczęto prace dotyczące obrony przeciwlotniczej i przeciwgazowej, ściśle współpracując z obywatelskim Komitetem Obrony Przeciwlotniczej i Przeciwgazowej. W dniach 3–13 czerwca 1924 r. zorganizował on w Warszawie – przy pomocy Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Ministerstwa Spraw Wojskowych – wystawę najnowszego sprzętu przeciwlotniczego i przeciwgazowego, będącego w dyspozycji armii i społeczeństwa. Należy podkreślić, że pierwsza jednostka artylerii przeciwlotniczej powstała w 1920 r. Natomiast projekt organizacji wojsk artylerii przeciwlotniczej i obrony przeciwlotniczej kraju oparty na wzorach francuskich, powstał w 1922 r. Dzielił on obronę przeciwlotniczą kraju na „obronę z powietrza” i na „obronę z ziemi”. Według szefa Departamentu Żeglugi Powietrznej Ministerstwa Spraw Wojskowych, gen. bryg. pil. Gustawa Macewicza, do obrony przeciwlotniczej wojsk i obszaru kraju, niezbędne było utworzenie pułku (w Warszawie) oraz 10 samodzielnych baterii artylerii przeciwlotniczej (po jednej w każdym okręgu). W 1924 r. założenia te zostały rozbudowane, a w szczególności ustalono strukturę organizacyjną pułku artylerii przeciwlotniczej¹⁷.

Władze administracji spraw wewnętrznych współodpowiedzialne były za realizację prac związanych z propagowaniem w społeczeństwie idei przysposobienia wojskowego. W pierwszych latach niepodległości nie było dobrej aury dla jego rozwoju, gdyż społeczeństwo było zmęczone latami wojen i powstań. Początkowo sprawami przysposobienia wojskowego zajmował się Referat Stowarzyszeń Wojskowo-Wychowawczych przy Oddziale II Sztabu Generalnego, zlikwidowany w 1920 r. w okresie ofensywy bolszewickiej. Jego zadania w 1921 r. przejął Wydział Przysposobienia Rezerw Oddziału III Sztabu Generalnego. W 1921 r. powstała centralna Szkoła Wychowania Fizycznego w Poznaniu. Od jesieni 1925 r., kierownictwo nad sprawami przysposobienia wojskowego przejął Departament Piechoty Ministerstwa Spraw Wojskowych, w którym utworzono specjalny wydział zajmujący się problemami przysposobienia wojskowego i wychowania fizycznego. Natomiast 25 kwietnia 1925 r. powstała Rada Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego przy Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, składająca się z przedstawicieli instytucji rządowych, samorządowych i społecznych¹⁸. Według władz wojskowych, w pierwszej

¹⁶ Instrukcja o ewakuacji z 18 V 1925, AAN, MSW, Dop., sygn. 979, k. 1 i n.

¹⁷ M. K o p c z e w s k i, Z. M o s z u m a ń s k i, *Polska obrona przeciwlotnicza w latach 1920–1939*, Pruszków 1996, s. 17–20.

¹⁸ *Ministrowie spraw wojskowych 1918–1944. Z badań nad polityką wojskową Polski*, red. M. Jabłonowski, Pułtusk 2005, s. 102–107; K. S o n d e l, *Prace legislacyjne w zakresie wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego oraz systemu zarządzania sprawami kultury fizycznej*

połowie lat dwudziestych XX w. propagowanie idei przysposobienia wojskowego w społeczeństwie „nie stało na właściwym poziomie”. Dowódca OK V Kraków pisał do wojewody śląskiego, że powszechnie występował brak zrozumienia dla koncepcji przysposobienia wojskowego wśród mieszkańców wsi. Uważał, że pracę uświadamiającą należało rozpocząć od wójtów. Proponował serię odczytów wygłoszonych przez oficerów – instruktorów przysposobienia wojskowego przy powiatowych komendach uzupełnień. Odbywać się one miały podczas cyklicznych zjazdów wójtów w starostwach. Po ich wysłuchaniu wielu wójtów winno nabrać przekonania co do ważności prac nad przysposobieniem wojskowym, zwłaszcza wśród młodzieży. Przy moralnym poparciu starostów powinni oni tworzyć związki młodzieży wiejskiej czy też ochotnicze straże pożarne, które stałyby się bazą organizacyjną dla przysposobienia wojskowego w ich terenie¹⁹.

Podsumowując, należy skonstatować, że resort spraw wewnętrznych był jedną z największych i najbardziej złożonych struktur administracyjnych II Rzeczypospolitej. Na jego czele stał jednoosobowy organ administracji centralnej – minister spraw wewnętrznych z podległym mu aparatem pomocniczym, to jest Ministerstwem Spraw Wewnętrznych. Natomiast jego najważniejszym działem była administracja ogólna. Dlatego też wykonywanie zadań resortu w zakresie spraw wojskowych zaprezentowane zostało poprzez działalność tego działu, czyli administracji ogólnej, którą tworzyli wojewodowie (II instancja) i starostowie (I instancja). Wykonywanie tych zadań odbywało się w oparciu o przepisy prawa oraz obowiązującą w tym czasie w resorcie politykę administracyjną.

W latach 1918–1926 organy administracji spraw wewnętrznych, wykonując zadania z zakresu spraw wojskowych, skupiały się przede wszystkim na zagadnieniach związanych z poborem rekrutów do wojska oraz zwalczaniu, w okresie 1919–1920, propagandy antyrekrutacyjnej prowadzonej przez ugrupowania wyrotowe (KPRP/KPP). Następnie, na demobilizacji armii po 1920 r. i zabezpieczeniu podstaw bytowych tysiącom zdemobilizowanych żołnierzy. Wyplącały zasiłki rodzinom poborowych oraz sierotom i wdowom po żołnierzach, którzy zginęli podczas I wojny światowej i wojny polsko-bolszewickiej. Dalej, na zagadnieniach mobilizacji i osłony, obrony przeciwlotniczej i przeciwgazowej kraju oraz przysposobienia wojskowego. Resort spraw wewnętrznych, realizując przynależne mu zadania w kwestiach wojskowych, ściśle współpracował z Ministerstwem Spraw Wojskowych, podległymi mu organami administracji wojskowej oraz jednostkami wojskowymi.

w *Drugiej Rzeczypospolitej*, [w:] *Krakowskie studia z historii państwa i prawa*, red. W. Uruszk, D. Malec, Kraków 2004, s. 233–256.

¹⁹ Pismo DOK nr V do wojewody śląskiego z 23 XII 1925 r., APKat, UWŚ, WW, sygn. 1, k. 4; J. Wojtyła, *Przysposobienie wojskowe w odrodzonej Polsce do roku 1926*, Kraków 2001, s. 7 i n.

Bibliografia

ŹRÓDŁA ARCHIWALNE

Archiwum Akt Nowych w Warszawie [AAN]

Prezydium Rady Ministrów [PRM]

Rektyfikaty

Ministerstwo Spraw Wewnętrznych [MSW]

Wydział Administracji Samorządowej

Dopływy z b. Centralnego Archiwum Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i b. Centralnego Archiwum Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej [Dop.]

Gabinet Ministra Wydział Organizacyjno-Prawny [GMWO-P]

Archiwum Państwowe w Kielcach [APKiel]

Komisarza Ludowego Kieleckiego [KLIK]

Archiwum Państwowe w Lublinie

Urzędu Wojewódzkiego Lubelskiego

Wydział Społeczno-Polityczny

Archiwum Państwowe w Katowicach [APKat]

Urzędu Wojewódzkiego Śląskiego [UWŚ]

Wydział Wojskowy [WW]

Biblioteka Sejmowa

Sejm Ustawodawczy, posiedzenie 52, 17 VI 1919, wystąpienie ministra S. Wojciechowskiego w sprawie Milicji Ludowej.

Derżawnyj Archiw Ternopilskoj Oblasti [DATO]

Urząd Wojewódzki w Tarnopolu [UWTar]

Wydział Administracyjny – Oddział Wojskowy [WA – OW]

Derżawnyj Archiw Wołyńskiej Oblasti

Urząd Wojewódzki Wołyński

Wydział Społeczno-Polityczny

ŹRÓDŁA DRUKOWANE

Dziennik Praw Państwa Polskiego.

Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej 1919, nr 22.

OPRACOWANIA

- Böhm T., *Z dziejów naczelnych władz wojskowych II Rzeczypospolitej. Organizacja i kompetencje Ministerstwa Spraw Wojskowych w latach 1918–1939*, Warszawa 1994.
- Ciepielewicz M., *Organizacja i kompetencje naczelnych i terytorialnych władz Wojska Polskiego w latach 1921–1926*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 1993, t. XXXV, s. 39–44.
- Jarno W., *Okręg Generalny Wojska Polskiego nr III Kielce w latach 1918–1921*, Łódź 2003.
- Kopczewski M., Moszumański Z., *Polska obrona przeciwlotnicza w latach 1920–1939*, Pruszków 1996.
- Kozłowski E., Wrzosek M., *Historia oręża polskiego 1795–1939*, Warszawa 1984.
- Kozyra W., *Polityka administracyjna ministrów spraw wewnętrznych Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1918–1939*, Lublin 2009.
- Kozyra W., *Polityka administracyjna ministrów spraw wewnętrznych wobec społeczności żydowskiej w Polsce w latach 1918–1926*, [w:] *Żydzi i judaizm we współczesnych badaniach polskich*, t. V, red. K. Pilarczyk, suplement nr 4 do „Studia Judaica”, Kraków 2010, s. 247–261.
- Ministrowie spraw wojskowych 1918–1944. Z badań nad polityką wojskową Polski*, red. M. Jabłonowski, Pułtusk 2005.
- Sondel K., *Prace legislacyjne w zakresie wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego oraz systemu zarządzania sprawami kultury fizycznej w Drugiej Rzeczypospolitej*, [w:] *Krakowskie studia z historii państwa i prawa*, red. W. Uruszak, D. Malec, Kraków 2004, s. 233–256.
- Stachula A., *Obrona powietrzna II Rzeczypospolitej*, Słupsk 2001.
- Wojtyna J., *Przysposobienie wojskowe w odrodzonej Polsce do roku 1926*, Kraków 2001.
- Wyszczelski L., *Wojsko Polskie w latach 1918–1921*, Warszawa 2006.

WALDEMAR KOZYRA

Military issues in the administrative policy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Poland in the years 1918–1926

The Ministry of Internal Affairs was one of the largest and most complex administrative structures of the Second Polish Republic. However, its most important department was the general administration. Therefore, the performance of tasks of the administration of internal affairs in the field of military issues was presented through the activity of its most important department, i.e. the general administration, represented by voivodes and governors. These tasks were carried out in the context of administrative policy in force at the given historical period. The most important areas of the Ministry's work in military issues were, in the first place, the problems of conscripts recruitment to the army (military draft) and, in the years 1918–1920, the fight against anti-draft propaganda conducted by the subversive groups (KPRP /KPP – the Communist Party of Poland). After the end of the Polish-Bolshevik war in 1920, its organs worked to secure the living basis for thousands of demobilized soldiers. They devoted much attention to the problems of mobilization and its shield, military preparation as well as, after 1926, the physical education and military preparation.

They were also active in the field of so-called passive airborne and antigas defence, involving in it the organizations and social associations. They paid benefits for the families of conscripts as well as orphans and widows of the soldiers killed during the First World War and Polish-Bolshevik war. The Ministry of Internal Affairs, in the performance of its tasks in military issues, closely cooperated with the military affairs structures, in particular with the Ministry of Military Affairs, Polish General Staff, general district commands/corps district commands, military units commanders (divisions, regiments), poviats replenishment councils.

Keywords: military issues, the Ministry of Internal Affairs, general administration, Minister of Internal Affairs, voivode, governor, local self-government.